

vahhidler'in bu sırada kendi iç meseleleriyle meşgul olmalarından faydalanaarak sınırlarını batıya doğru genişletmek istedi. Bunun üzerine Mağrib'de bulunan Muvahhid Hükümdarı Abdülmü'min bizzat Endülü's'e geçti. Askerleriyle birlikte oğlu tarafından Cebelitârik'in eteğinden inşa edilen şehre yerleşti; ayrıca Endülü's'e geçiş gayesinin hristiyanlar karşısında zafer kazanmak olduğunu ifade etmek üzere bu şehre "Medînetü'l-feth" adını verdi. Abdülmü'min Cebelitârik ve Medînetü'l-feth'i üs olarak kullanıp hem hristiyanlara hem de İbn Merdenî's'e karşı başarılı seferler düzenledi.

Endülü's'te Muvahhidler hâkimiyetinin sona ermesine paralel olarak hristiyan krallıklarının Endülü's üzerindeki baskıları da önemli ölçüde arttı. Bu durumda Gırnata ve çevresini ellerinde bulunduran Nasrîler (Benî Ahmer), o sırada Muvahhid Devleti'ni yıkarak Mağrib'in büyük bir bölümünü hâkimiyetleri altına almış bulunan Merînîler'den yardım istemek zorunda kaldılar. Merînîler Endülü's'e geçtiklerinde Cebelitârik ve Medînetü'l-feth'i karargâh olarak kullanıp hristiyanlara karşı cihad yaptılar. Ancak bir süre sonra Gırnata emîri ile Merînî Hükümdarı Ebû Yûsuf'un arası açıldı. Gırnata emîri Merînîler'in Endülü's'e geçmesini engellemek için Kastilya Kralı X. Alfonso ile antlaşma yaptı. Bu ittifak her ne kadar Merînîler'in Endülü's'e geçmesini engellediyse de ittifaka taraf olan Kastilya kralını Endülü's topraklarını işgal fikrinden alıkoymadı. Nitekim 709 (1309) yılında Alonso Pérez de Guzmán el-Bueno Kastilya Kralı IV. Ferdinand adına Cebelitârik'i istilâ etti. Gırnata Emîri Muhammed b. İsmâil Merînîler'i yardıma çağırarak zorunda kaldı. Bunun üzerine Endülü's'e geçen bir Merînî ordusu 733'te (1333) Cebelitârik'i geri aldı. Ancak çok geçmeden bu ordu, müttefik Portekiz ve Kastilya ordusu önünde yenilgiye uğradı. 741'de (1340) Kastilya Kralı XI. Alfonso Cebelitârik'i kuşattı; ancak başarılı olamadı. 756'da (1355) Merînî Valisi Süleyman b. Dâvûd'un idaresinde olan Cebelitârik 1410-1462 yılları arasında Nasrîler'in elinde kaldı. Daha sonra Şezûne (Sidonia) dükü tarafından istilâ edildi. Cebelitârik'in hristiyanların hâkimiyetine geçmesinden sonra Endülü's müslümanları Mağrib ile irtibatlarını sağlayan önemli bir stratejik noktayı kaybetmiş oldular. Nitekim bundan sonra Mağrib'den gerekli yardımın sağlanamaması sebebiyle elde kalan Endülü's şe-

hirleri teker teker kaybedildi ve nihayet 897'de (1492) Endülü's'te İslâm hâkimiyeti tamamen sona erdi. I. Isabella 1502'de Cebelitârik'i İspanya Krallığı'na kattı. 947'de (1540) Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cebelitârik üzerine bir sefer düzenlemesi üzerine şehir V. Karl tarafından iyice tahkim edildi.

XVI. yüzyılda İspanya'da takip edilen zorla hristiyanlaştırma ve asimilasyon politikasına karşı çıkan ve bu sebeple İspanya'dan sürgün edilen Endülü's müslümanlarının (Moriskolar) büyük bir kısmı Kuzey Afrika'ya geçmek için Cebelitârik'tan gemilere bindirildi. Böylece sekiz asır önce İspanya'yı fetheden müslümanların ayak bastıkları ilk Endülü's toprağı olan Cebelitârik, bu defa sekiz asırlık yurtlarından sürülürlerken ayrıldıkları son Endülü's toprağı oldu.

1704'te İngilizler'in eline geçen Cebelitârik günümüzde de İngiliz idaresinde bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İdrîsî, *Şifâtü'l-Mağrib*, s. 177; Uzrî, *Nuşûs 'anî'l-Endelûs* (nşr. Abdülazîz el-Ehvânî), Madrid 1965, s. 182; İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelûs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid 1971, s. 46; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, II, 9; Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 6; a.mlf., *Mî'yârü'l-İhtiyâr* (nşr. Muhammed Kemâl Şebâne), Muhammediye, ts., s. 82-83; Himyerî, *er-Rauzü'l-mî'târ* (nşr. E. Lévi-Provençal), [baskı yeri ve yılı yok], s. 121; Ahmed b. Hâlid en-Nâsirî, *el-İstikşâ*, Dârülbeyzâ 1954-56, I, 97-99; II, 140-141; III, 109-110, 121-123, 137-138; A. Huici Miranda, *Historia política del imperio almohade* (Instuto General Franco de Estudios e Investigación Hispano Árabe), Madrid 1956, I, 198; Dozy, *Spanish Islam*, s. 231; Chejne, *Muslim Spain*, s. 8, 99, 101, 138; *Zikru bilâdî'l-Endelûs* (nşr. Luis Molina), Madrid 1983, s. 98; Abdülmecîd Na'naî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye fî'l-Endelûs*, Beyrut, ts., s. 47, 50, 52, 55, 143, 159; Emîn et-Tîbî, "Cebelü Târik (Cebelü Feth) Ma'kalün İslâmiyyün 'abre'l-kurûnî'l-vustâ", *Mecelletü'l-Buhûşî't-târîhiyye*, I, Trablus 1979, s. 45-68; C. F. Seybold, "Cebel-i Târik", *IA*, III, 37-38; a.mlf. — [A. Huici Miranda], "Djabal Târik", *El²* (İng.), II, 352-353; Philip William Coleridge Dennis, "Gibraltar", *EBR*, X, 399-401.

MEHMET ÖZDEMİR

CEBELÜ

Osmanlılar'da timar sahiplerinin sefere götürmekle yükümlü oldukları tam teçizatlı asker.

"Silâh, zırh" anlamına gelen Moğolca *cebe* kelimesinden Türkçe + lû ekiyle türetilen *cebelü* (cebeli) "zırhlı, teçizatlı asker" demektir. Moğollar'da ve Osman-

lılar'dan önceki Türk-İslâm devletlerinde *cebe* askerî bir terim olarak *cebe-pûş* şeklinde geçmektedir. Osmanlılar'da da hemen hemen aynı mânada kullanılmakla beraber timar teşkilâtı içindeki uygulamayı belirten özel bir anlam kazanmıştır.

Cebelü asker, timar sahibinin geliriy-le doğrudan ilgili olup sayıları bu gelirlere göre tesbit edilmiştir. II. Murad devrine ait 1431 tarihli *Arvanid Sancağı Defteri*'nde bu uygulamanın ilk örnekleri yer almaktadır. Bu deftere göre geliri 1000 akçenin altında olan timar sahipleri "kendüleri cebelü" ifadesiyle belirtilmiştir. Yani bunlar bizzat tam teçizatlı olarak sefere katılacaklardı. 1500-2000 akçe timarı olanlar yine kendileri cebelü ve yanlarında kendi hizmetlerini gören bir "gulâm" veya "oğlan" getirmekle yükümlü tutulmuşlardı. 2000 akçenin üstünde timarı olanlar ise kendilerini "bürüme" denilen mükemmel bir zırh ile ve gelirlerinin durumuna göre belirli sayıda tam teçizatlı cebelü ile sefere katılırlardı. Meselâ 16.410 akçelik geliri olan bir sipahi, *bürüme* ile sefere katılmak ve ayrıca üç cebelü, bir gulâm ve çadır getirmekle yükümlüyüdü. Yine aynı deftere göre Arnavud Belgradı (Berat) subaşı olup 50.762 akçelik geliri olan Adlu Bey on cebelü ile sefere gitmekteydi.

Cebelü miktarları *Fâtih Kanunnâme-si* ile standart hale getirildi. Buna göre 1000 akçe timarı bulunan kendi cebelü, 2000 akçe timarı olan kendi cebelü ve bir gulâm, 4000-5000 akçelik timar sahibi kendi *bürüme* ve bir cebelü, 9000 akçeye kadar iki cebelü, 9000-11.000 akçelik timar sahipleri üç cebelü, 12.000 akçelik timarı olanlar dört cebelü, 15.000 akçelik timarı bulunanlar ise beş cebelü getirmeye mecburdu. 15.000'i aşan timarların her 3000 akçesi için bir cebelü çıkartılırdı.

Bu genel hükümlere rağmen Fâtih dönemine ait bazı tahrir defterlerinde farklı rakamlara da rastlanmaktadır. Meselâ 867 (1463) tarihli *Ankara Sancağı Defteri*'ne göre 370 akçelik bir timar sahibi bir cebelü ile sefere giderken (BA, MAD, nr. 9, vr. 187^a) 835 akçelik timar sahibi *bürüme* ile, 945 akçe timar geliri olan ise bir cebelü ile sefere katılıyordu. Bununla beraber Fâtih dönemine ait 1455 tarihli Teke-ili (BA, MAD, nr. 14), yine aynı tarihli Trhala (BA, MAD, nr. 10) ve 1465 tarihli Akşehir (BA, MAD, nr. 241) defterlerinde kanunun genel hükümleri

aynen uygulanmıştır. Tırhala Sancak Beyi Ömer Bey sefer sırasında altmış üç cebelü getirirken Akşehir Beyi Ali Bey'in bir oğlu Anadolu'ya sefer olduğunda 300, Rumeli'ye sefer olduğunda elli cebelü ile gelirdi.

Aynı Ali Risâlesi'ne göre XVI. yüzyıl sonlarında tımar sahipleri 3000 akçelik gelire karşılık bir cebelü, 10.000'den 20.000'e kadar olan gelirleri için üç cebelü çıkarırlardı. Subaşılar gelirlerinin her 4000 akçesi, zeâmet sahipleri ve sancak beyleri her 5000 akçesi için tam teçhizatlı bir cebelü getirirlerdi. Böylece en düşük gelire sahip bir beylerbeyi 200-300, sancak beyi ise 100-150 cebelü ile sefere katılırdı.

XV. yüzyıla nisbetle XVI. yüzyılda askere olan ihtiyacın biraz daha artması cebelü sayısının da fazlaşmasına yol açtı. II. Bayezid devrinde cebelü sayısı 5372 olan Anadolu eyaletinde bu rakam 1560-1580'lerde 10.000'i aştı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru sadece Anadolu eyaletinden 17.000, Rumeli eyaletinden ise 33.000 cebelü sağlanıyor ve böylece devlet hemen hiçbir masraf yapmaksızın önemli sayıda asker temin etmiş oluyordu. XVII. yüzyılın başlarına ait bir yoklama defterine göre zeâmet, tımar sahipleri ve cebelülerin sayısı Anadolu kısmındaki eyaletlerde 373.890, Rumeli kısmındaki eyaletlerde ise 127.883 idi. Ayrıca Rumeli'de yaya-müsellem statüsünde teşkilâtlanmış olan yörüklerin ve voynuk statüsündeki gayri müslimlerin sefer sırasında çıkardıkları "eşkin-ci"ye de cebelü denirdi.

Fâtih kanununa göre cebelü mızrak, kılıç, ok, yay ve kalkan gibi silâhlar taşı, süvari olarak sefere katılırdı. Kanun hükümlerine göre bir sipahinin cebelüsü yolda firar ederse, sipahi onun yerine bedel olarak bir başkasını koymak mecburiyetinde idi. Yapılan yoklamalarda sipahiler ve cebelülerin teftişini doğrudan beylerbeyiler yürütürlerdi. Sipahi, cebelüsünü genellikle tımar toprağındaki köy ahalisinden seçerdi. Köylerde özellikle bennâk* kayıtlı, evli ve çok az toprağa sahip olan veya hiç toprağı bulunmayan kişiler cebelü olarak tercih edilirdi. Nitekim 1463 tarihli *Ankara Sancağı Defteri*'nde bennâkler arasında kayıtlı "cebelü bennâk" tabiri bu durumun bir işareti olmalıdır (BA, MAD, nr. 9, vr. 18^b, 19^a). Ayrıca sipahinin kendi oğullarını veya yakınlarını da cebelü olarak götürdüğü düşünülebilir. Çünkü "ibtidâ"-dan timara geçişte, savaşlarda büyük

yararlıklar gösteren cebelülerin şansları daha fazla idi.

Sadece normal tımarlar değil aynı zamanda tasarruf bakımından bazı özelliklere sahip diğer tımarlar da cebelü çıkartırlardı. Meselâ eşkincili mülk timara sahip olanlar cebelü çıkartmakla mükellef tutulmuşlardı. Bunların cebelüleri sefere gitmezse, tımarlarının bir yıllık hasılatına devlet tarafından el konulurdu. Ayrıca yurtluk ve ocaklık olarak temlik edilmiş sancak ve has sahipleri de belirli sayıda cebelü getirtmekte idiler. Münâvebe statüsündeki tımarlar ise cebelü çıkartmakla yükümlü değillerdi. Yaşları küçük olan tımar sahipleri sefere gidecek yaşa geldikleri vakit cebelü getirmekle mükellef tutulurdu. Sipahiler gelirleri karşılığı cebelü çıkartmazlarsa, kendilerinden "bedel-i cebelü" adı altında vergi talep edilirdi. Cebelü bedeli-yes uygulaması hazinenin paraya olan ihtiyacı sebebiyle XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaygınlaştırılmıştır. Yeni savaş tekniklerin ortaya çıkması ve tımar sisteminin giderek bozulması sonucu bu askerî teşkilât zamanla önemini yitirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, MAD, nr. 9, vr. 18^b, 19^a, 75^b, 187^a; nr. 10, vr. 1^{a-b}, 140^b; nr. 14, vr. 181^b, 191^b, 120^b, 203^b; nr. 66, vr. 11^b, 14^b; nr. 241, vr. 27^a, 29^a; BA, TD, nr. 370, s. 96; *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalıcık), Ankara 1954, s. 1-120; Ayn Ali Efendi, *Kavânî-ni Âl-i Osmân*, s. 39, 40, 43, 47; Avnî Ömer Efendi, "Kanûn-i Osmânî Mefhûm-i Defter-i Hakânî" (nşr. İ. H. Uzunçarşılı), *TTK Belleten*, XV/59 (1951), s. 390; *Kitâb-ı Müstetâb* (nşr. Yaşar Yücel), Ankara 1974, s. 15-16; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1986, s. 147; P. Rychart, *State of the Ottoman Empire*, London 1668, s. 172-183; *Kanunnâme-i Âl-i Osmân* (nşr. Mehmet Ârif, TOEM ilâvesi), İstanbul 1329, s. 11-13; *Code de Lois Coutumières de Mehmet II: Kitâb-ı qavânîn-i 'Osmânî* (nşr. N. Beldiceanu), Wiesbaden 1967, vr. 9^b-10^a, 11^b-12^a; V. P. Mutafchieva — Str. Dimitrov, *Sur l'état du système des timars, des XVIIe-XVIIIe ss.*, Sofia 1968, s. 26, tablo IV; Doerfer, *TMEN*, I, 284-286; N. Beldiceanu, *XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar* (trc. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1984, s. 36-37, 88, 90; İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *TD*, XXXII (1979), s. 911-921; Tuncer Gülensoy, "Cebe Adı Hakkında", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 257-265; O. F. Sertkaya, "Kelime Dağarcığımızdan (2): CEBELÜ 'zırlı' ve YALANAÇ ~ YALIŇAÇ 'Çıplak'", *TDI*, LVI/439 (1988), s. 2-3; Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, XII/1, s. 289; Halil İnalıcık, "Dжебелі", *EI²* (İng.), II, 528-529; a.mlf., "Cebel-i", *UDMI*, VII, 106-107. FERİDUN EMEÇEN

CEBELÜHÂRİS

(bk. AĞRI DAĞI).

CEBERT

(الجبرت)

Habeşistanlı
müslümanlara verilen isim.

Cebert veya Cebere esas olarak, Kuzey Somali'de liman şehri Zeyla'nın batısında kalan ve Evfât diye bilinen bir bölgenin adıdır. Daha sonra Güney Habeşistan'daki (Etiyopya) müslüman emirliklerinin hepsine, nihayet bütün Habeşistan müslümanlarına cebert denilmiştir. Daha yaygın olarak Cebertî şeklinde nisbet ekiyle kullanılan bu kelime ne tarihî ne de modern anlamda bir milletin etnik adıdır (bk. Trimmingham, s. 150-153). Habeşistanlı hristiyanların Arap yarımadasındaki müslümanlara da cebert demeleri, bunun genel anlamda "müslüman" karşılığında kullanıldığını göstermektedir.

Habeşistan kaynaklarına göre cebert, Etiyopya dilinde "Tanrı'nın hizmetçileri" mânasına gelen gabr kelimesinin çoğulu agbertten alınmıştır. Habeşistanlı hristiyanlar günümüzde müslümanlara Amharî dilinde eşlâm (çoğulu eşlâmoç) derler.

Habeşistan'ın dağlık bölgelerinde dağınık, küçük gruplar ve aileler halinde yaşayan Cebertîler, etnik ve dil bakımından hristiyan komşularından ayırt edilemezler. Tigre (Tigrai) dilini konuşan Cebertîler'in çoğunluğu ise Eritre eyaleti ve oranın başşehri Asmara'da yaşamaktadırlar.

Cebertîler'in en önemli kolu, Hz. Osman'ın ve Habeşistan'a ilk hicret edenler arasında bulunan hanımı ile Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye'nin ve diğer muhacirlerin soyundan geldiklerini iddia ederler. Aslında bunlar, İslâm'a davetle meşgul olmuş ve Tigre'deki türbesi Cebertîler tarafından kutsal bir yer sayılan Mağribli Şeyh Âdem el-Kinânî'nin soyundandırlar. Soylu bir aileden geldiklerini iddia eden Serâi'deki Adî Hâi'de yaşayan Cebertîler diğer Cebertîler yanından büyük ve şerefli bir mevkiye sahiptirler.

Cebertîler'den bazıları, hicrî birinci yüzyılda, Hz. Peygamber'in Habeşli bir sahâbisi olan ve bugün Tigre'deki türbesi hâlâ önemli bir ziyaret yeri kabul edilen Ahmed en-Neceş sayesinde müslüman olduklarını söylerler. Diğer grupların özellikle ziraatçı köylerin İslâm'a dönüşü ise Güneydoğu Habeşistan'daki müslüman devletlere ve İmam Ahmed el-Mücâhid'in